

Vergaderjaar 2012–2013

33 032

Wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het juridisch ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder anders dan door adoptie

D

VERSLAG VAN DE DESKUNDIGENBIJEENKOMST VAN 18 JUNI 2013

Vastgesteld 26 juni 2013

Aanvang 9.00 uur.

Aanwezig namens de Eerste Kamer: de leden Beuving, De Boer, Duthler, Franken, Quik-Schuijt, Scholten, Witteveen, Slagter-Roukema, Reynaers en Lokin-Sassen.

Deskundigen: mevrouw Dorien Pessers, mevrouw Machteld Vonk, mevrouw Wilma Eusman en de heer Paul Vlaardingerbroek.

Voorzitter: Broekers-Knol

Griffier: Van Dooren

De **voorzitter**: Welkom bij deze informatiebijeenkomst van de vaste commissie voor Veiligheid en Justitie van de Eerste Kamer. Ik heet onze gasten van vandaag in het bijzonder welkom. Zij zijn bereid om hun deskundigheid met ons te delen in verband met het wetsvoorstel «meemoeder» zoals wij het in gewone taal noemen. De commissie heeft het wetsvoorstel in behandeling en er zijn veel vragen over gerezen. Om die reden willen wij graag van u nadere informatie krijgen opdat wij ons een goed oordeel kunnen vormen over het wetsvoorstel. Een heel belangrijk punt is het afstammingsrecht dat met dit wetsvoorstel doorbroken zou worden.

Het is vandaag een bijzondere dag. Onze Voorzitter heeft te kennen gegeven dat hij terugtreedt als gevolg van publicaties in de Volkskrant. Dat betreuren wij allen zeer. Dit heeft mede tot gevolg dat wij ons heel strak aan het tijdschema moeten houden. Bovendien begint het plenaire debat van de Eerste Kamer al om 11.15 uur in deze zaal. Het komt iedereen heel goed uit als wij deze bijeenkomst iets voor elfven kunnen afronden.

De genodigden hebben elk 15 minuten voor hun verhaal. Een woordvoerder van de commissie zal daarna kort een nadere toelichting vragen. De discussie doen wij in het tweede uur van deze bijeenkomst.

Mevrouw **Pessers**: Dank voor uw uitnodiging. Ik ben geen specialist in het familierecht. Ik houd mij bezig met rechtstheorie. In eerste instantie heb ik dan ook vanuit de rechtstheorie naar dit wetsvoorstel gekeken. Daarbinnen heb ik gekozen voor de antropologische invalshoek omdat het hier gaat over fundamentele menselijke verhoudingen en ervaringen. Binnen de antropologie en met name in de Franse antropologie wordt het verwantschapssysteem – gereguleerd in het afstammingsrecht – als een buitengewoon intelligente menselijke institutie gezien. Binnen het afstammingsrecht worden namelijk drie fundamentele biologische wetten gesymboliseerd waaraan geen mens kan ontsnappen. De eerste wet is die van het sekseverschil. Je wordt geboren als een jongen of een meisje, de primordiale identiteit. De tweede is dat je wordt geboren als zoon of dochter, het generatieverschil. De derde biologische wet waar niemand aan kan ontsnappen, is de onvermijdelijkheid van de dood. Deze tegenstellingen – onze oerconditie – gaan aan elke samenleving vooraf. Ze zijn primordiaal. Deze tegenstellingen moeten verzoend worden omdat zij in beginsel conflictueus zijn. Dat is niet moeilijk om je voor te stellen. We spreken gemakshalve over de oorlog tussen de seksen en tussen de generaties. Dat is misschien wat ongelukkig uitgedrukt, maar gezien de omvang van het seksueel geweld en de omvang van de prostitutie zijn de seksen in die zin nog lang niet verzoend. Het agressieve seksuele driftleven is nog steeds aanwezig, ook nog in onze eeuw. Dan de verhoudingen tussen de generaties. Uit de cijfers over seksueel misbruik van kinderen, kinderarbeid, kinderslaven en kindsoldaten blijkt nog steeds dat het generatieverschil conflictueus is. Kennelijk zijn de generaties niet in staat, de zorg te betrachten voor de jongeren. Ook de onvermijdelijkheid van de dood moet verzoend worden, moet acceptabel gemaakt worden. Dat gaat via genealogische lijnen.

Wat zeggen nu de antropologen over het afstammingsstelsel? Dat systeem verzoent de primordiale tegenstellingen, want anders kan er nooit een vreedzame samenleving tot ontwikkeling komen. Dat gebeurt via twee assen. Eerst wordt er een horizontale as van een man en een vrouw gesmeed via de paarvorming. De twee verschillende seksen worden samengebracht. Daarmee worden ook twee families samengebracht. Dat is de horizontale verwantschap, ook een vorm van sociale integratie. Man en vrouw worden dus tot een paar gesmeed dat de agressie van het seksuele driftleven behoort te overwinnen. In de christelijke cultuur behoren zij zelfs lief te hebben. Juridisch gezien, komen zij tot verantwoordelijkheid voor elkaar: artikel 81, Boek 1, BW. In alle culturen en door de eeuwen heen worden mannen en vrouwen via verschillende rituelen tot een paar gesmeed. Wij hebben daar het huwelijk voor.

Krijgt dit paar, dat gesocialiseerd is, kinderen, dan worden die kinderen ingevoegd via de verticale as van voorouders, grootouders, ouders en kinderen. Daardoor wordt het kind ingebed in een genealogisch systeem. Heel belangrijk voor de identiteit van het kind is dat het daarin een onvoorwaardelijke plaats krijgt aangewezen. Het is onvoorwaardelijk het kind van, de broer of zus van en het kleinkind van. De ouders maken het kind en worden dan meteen uitgerust met verantwoordelijkheid om het generatieverschil te verzachten. De antropologen herhalen steeds weer: in een verwantschapssysteem en in een beschaafde samenleving gaat het er elke generatie opnieuw om dat wij van onze genitores, de loutere verwekkers, de loutere driftwezens, parentes, ouders maken, uitgerust met verantwoordelijkheidsgevoel. Wij zijn daar tot op grote hoogte in geslaagd en dat vinden antropologen een indrukwekkende beschavingsoperatie die overigens elke generatie opnieuw herhaald moet worden. Dankzij dit systeem wordt een kind ab ovo of vanaf de geboorte ingevoegd in het verwantschapssysteem van de vader en de moeder. Het grote voordeel daarvan is dat het kind niet als een vreemdeling zonder papieren ter wereld komt. Het kind wordt vanaf de geboorte meteen

ingevoegd waardoor er familierechtelijke betrekkingen zijn. Het kind weet dat het daardoor wordt beschermd. Dat is belangrijk voor de zekerheid van het kind.

Het allerbelangrijkste is echter het volgende. Volgens mij is dit in de rechtsgeschiedenis van de vorige eeuw tot nu toe tot uitdrukking gekomen. In een beschaafde samenleving willen wij geen bastaarden. Kinderen mogen niet vanaf hun geboorte aan hun lot worden overgelaten. Zo'n kind komt in tehuizen terecht en wij weten allemaal dat daar de bescherming buitengewoon zwak is. Door alle eeuwen heen en uit alle cijfers blijkt dat het biologische gezin toch de veiligste plek is voor een kind, hoewel daar ook incest en misbruik voorkomt. Statistisch is een kind daar veiliger dan in een stiefoudergezin, en zeker veiliger dan in een tehuis.

Het is de maatschappelijke functie van het afstammingsrecht dat het kind wordt ingevoegd in het verwantschapssysteem met verantwoordelijke ouders, grootouders en familierechtelijke betrekkingen. Wij willen geen bastaarden, geen loslopende kinderen. Wil de samenleving floreren, dan zullen de kinderen moeten worden opgevoed en moeten zij zich kunnen ontwikkelen. De psychologische functie van het afstammingsrecht is natuurlijk dat het kind zich kan identificeren: mijn grote neus heb ik van opa, mijn criminele aanleg van oma en mijn muzikale talenten van een oom. Het kind identificeert zich met de familiegeschiedenis. Het gaat gebukt onder de familieschandes en het groeit in de familie-eer. Dat alles brengt een persoon tot ontwikkeling dankzij referenties en identificaties. Het kind is dus geen *causa sui*, het is niet zijn eigen oorzaak, maar het is meteen ingebed en heeft een referentiekader opdat het tot ontwikkeling kan komen.

Deze beginselen en ideeën zijn neergelegd in artikel 8 van het EVRM en in de artikelen 7 en 8 van het Internationaal Kinderrechtenverdrag. De burgerlijke, de politieke functie van het afstammingsrecht is neergelegd in artikel 24 van het BUPO-verdrag. Je ziet hoe belangrijk het ook in politiek-burgerlijke zin is dat kinderen worden ingevoegd.

Dit systeem van twee assen is heel mooi omdat het kinderen invoegde, maar ook spijkerhard voor kinderen die niet konden worden ingevoegd en tot de positie van bastaard waren veroordeeld. In Nederland hadden deze kinderen nog een familierechtelijke relatie met de moeder. In België hadden zij zelfs dat niet. De wereldliteratuur barst van de verhalen over het tragische lot van de bastaard. Moeder en kind beschaamd, uitgestoten, gestigmatiseerd, omdat het kind niet binnen een huwelijk was geboren. Dat zijn allemaal dingen die wij niet meer willen. Het assensysteem brak in de tweede helft vorige eeuw. Vrouwen en homoseksuelen emanciperen. Kinderen worden geboren buiten het huwelijk met gebruik van anonieme donoren of via een onenightstand. Alles werd mogelijk, maar het punt was dat er op grote schaal weer bastaarden ontstonden, dus kinderen die geen juridische betrekking hadden met hun biologische vader en daardoor ook niet met grootouders, neven en nichten. Er was in juridische zin geen familiale verwantschap.

Toen kwam het Marckx-arrest. Dat hoeft ik hier niet uit te leggen. De Eerste Kamer is partij geweest bij de ontwikkelingen sinds het Marckx-arrest. De strekking van het Marckx-arrest dat tot zo veel prachtige ontwikkelingen heeft geleid, is volgens Jan de Boer niet anders dan: wij willen geen bastaarden. Je ziet dat dit door de hele rechtsliteratuur door wordt herhaald. Het gaat om het gelijk maken van wettige en onwettige kinderen en nooit meer die pijnlijke dehumanisering en stigmatisering.

Na het Marckx-arrest kwam de ene na de andere wet tot stand opdat het kind maar in de familierechtelijke betrekking kon komen te staan met zijn biologische vader. Het kon een sterke of een zwakke rechtsbetrekking zijn: afstammingsrechten of omgangsrechten.

De hele beschavingsoperatie die aan onze cultuur ten grondslag ligt, is snel hernomen nadat het eerste beschavingssysteem brak. Kinderen worden weer gekoppeld aan hun biologische ouders.

In het wetsvoorstel inzake het lesbische ouderschap van rechtswege zien wij dat de lijn wordt doorgetrokken. De bekende zaaddonor kan opkomen voor het juridisch vaderschap, maar is daarbij afhankelijk van de moeder. Dat is ook begrijpelijk. Het is belangrijk voor het kind om zich te kunnen identificeren met de vader. Aan de bekende zaaddonor kunnen familie-rechtelijke betrekkingen worden gegeven. Die vader speelt een duidelijke rol in het leven van het kind. Onbegrijpelijk in het licht van de geschiedenis is echter de kern van het wetsvoorstel, namelijk dat anoniem donorschap van staatswege wordt gelegitimeerd, gehonoreerd en zelf gefaciliteerd. In mijn ogen is het anonieme donorschap in strijd met de rechten van het kind, met de emancipatie van het kind die pas sinds kort is neergelegd in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Anoniem donorschap is niets anders dan een regressie naar een periode waarin een verwekker niet méér was dan louter een genitor. Hij kwakt zijn zaad neer en loopt weg. Het kind maakt hem niet uit. Dat het een bastaard is maakt hem niet uit. Dat is in strijd met het beginsel van de procreatieve verantwoordelijkheid; een mooie omschrijving van Machteld Vonk in haar proefschrift. Zeker anno 2013 mogen wij van mannen en vrouwen vragen dat zij begrijpen wat er met hun gameten gebeurt. De man die zegt dat hij geen animus parentis heeft, dat hij geen vader wil worden, maar alleen maar donor is, reduceert zichzelf tot zijn zaad. Zijn zaad wordt vervolgens tot een zaak gemaakt en dat is in strijd met de menselijke waardigheid van de man én van het kind. Een kind wordt niet uit een zaad- en een eicel geboren, maar uit een vader en een moeder, uit personen. Van dat persoonsbeginsel – denk aan Paul Scholten – is ons hele recht doortrokken. Wij moeten niet terug naar de reductie van de man tot zijn zaad. Voor een deel is dat echter al gebeurd. Als de man niet meer is dan zijn zaad, kan dat zaad op de markt worden verkocht. De geweldige opkomst van de internethandel in gameten is daar mede het gevolg van. Er ontstaan commerciële klinieken. Er is een handel waarbij donoren zich aanbieden voor € 500 of € 600. Er bestaan catalogi waarin je kunt uitzoeken wat voor donor je wilt hebben, bijvoorbeeld een man met bruine ogen, blond haar, IQ, opleiding et cetera. De vader van het kind wordt uitgezocht in een Wehkampachtige catalogus.

Is de donor dan geen zeer nobele man, een genereuze donateur? Dat is volgens mij een grote misvatting. Het is genereus om bloed of organen te donoren, maar de donatie van sperma, een eicel of een embryo is heel wat anders. Een bloeddonatie brengt geen bloedverwantschap tot stand. Maar de donatie van sperma, een eicel of een embryo brengt wel bloedverwantschap tot stand.

Het kind zal de donor altijd in bepaalde zin als een ouder ervaren. Een kind ziet elk ouderschap als affectief ouderschap. Biologisch ouderschap is een contradictio in terminus. Ons ouderschap is verantwoordelijk ouderschap, sociaal ouderschap.

Mijn voorstel is om aan te sluiten bij de praktijk van het weldenkende deel van de wensouders. Zij kiezen in toenemende mate voor een bekende donor. Waarom honoreert de wetgever die trend niet, die bovendien aansluit bij de rechtsontwikkeling waarin kinderen waar mogelijk aan hun biologische ouders gekoppeld worden? Dan zouden wij komen tot een systeem van drievoudig ouderschap. Daar moeten wij misschien even aan wennen. Op grond van het belang van het kind krijgt het een juridische vader, inclusief het erfrecht. Dat is van belang voor de continuïteit in verband met de tegenstelling tussen leven en dood. Wat ik heb verzameld en ontwikkeld, geef ik door. De twee duomoeders mogen in mijn voorstel beiden het juridische ouderschap krijgen. Zij krijgen beiden ook het gezag en het erfrecht. Dan kan de vader niet interfereren in de dagelijkse zorg voor het kind, maar hij is weloverwogen aanwezig in het leven van het

kind omdat wij mogen aannemen dat duomoeder en donovader serieus aan tafel gaan zitten om goede afspraken te maken over de intenties. Is dit een inbreuk op de privacy en het familieleven van de wensmoeders die het liever met z'n tweeën doen? Er zijn zo veel gezinnen waar veel ouders in participeren: pleegouders, stiefouders, adoptieouders noem maar op. Ik zou dit heel graag een kans willen geven in het belang van het kind. Ik denk dat dit de enige mogelijkheid is om uit het dilemma komen. Het gunstigste effect is dat het onderscheid tussen wettige en onwettige kinderen, tussen bastaarden en niet-bastaarden helemaal is opgeheven en wel in het voordeel van de kinderen met drie ouders. Alle kinderen in Nederland hebben een vader en een moeder. Sommigen verkeren zelfs in de gelukkige situatie van extra bescherming in de vorm van twee moeders of twee vaders. Als ik het wel heb doordacht zou dit ook een opening kunnen zijn voor ouderschap van homoseksuele mannen. Ik sluit af met een slogan. In de traditionele heteroseksuele liefde en relaties maken de ouders het kind. In de homoseksuele relatie waarin per definitie een derde nodig is, maakt het kind het ouderpaar.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Prachtig verhaal. Ik zou het niet kunnen navertellen, maar in dit verband is het zeer waardevol. Ik heb niet goed gehoord of het kind erft van zowel de biologische vader als van de duomoeder.

Mevrouw **Pessers**: Het erft van drie ouders.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ja. Hebt u na dit gloedvolle verhaal een verklaring voor het feit dat uit onderzoek blijkt dat het net zo gaat met kinderen die niets weten van hun biologische vader als met andere kinderen?

Mevrouw **Pessers**: Dat is nooit voldoende onderzocht. Het laatste onderzoek dat ik toegestuurd kreeg, betrof kinderen tot 17 jaar. In Amerika is men verder met de praktijk van anonieme donatie en daar zijn de kinderen inmiddels 40 jaar. Daar is via internet een grote organisatie van donorkinderen ontstaan die erachter proberen te komen wie hun vader is. Het zou best kunnen dat het psychologisch goed gaat met deze kinderen, want zij krijgen meestal liefde van twee ouders. Dat is al zo'n basis dat een kind het goed doet, maar de samenleving en u als wetgever moeten het niveau van de maatschappelijke functie bepalen. Wij ecarteren de biologische vader. Wij legitimeren dat de vader wordt weggeschreven uit het leven van een kind, terwijl elk kind nog steeds per definitie uit een man en een vrouw geboren wordt. Dat vind ik moeilijk.

Ik was nog iets vergeten en dat hangt er toch wel mee samen. Wij sussen ons geweten bij onbekend donorschap omdat het kind als het 16 jaar is naar de Stichting donorgegevens kan gaan. Uit de jaarverslagen en de evaluatie blijkt dat deze stichting slecht, rommelig functioneert. Denk je eens even in. Een kind van 16 jaar moet de telefoon pakken en als hij geluk heeft en de zaadcellen zijn uit Nederland afkomstig, kan het het gesprek in het Nederlands voeren. Fauser in Utrecht werkt met Belgisch en Deens zaad. Dan moet het kind eerst Deens of eventueel Frans leren spreken. Vervolgens kan het kind proberen om in contact te komen met zijn vader. Maar pappa zegt: nee, daar heb ik geen zin in. Dan kan het kind naar de rechter stappen. In Frankrijk noemen ze dit de tragische rechten van het kind of zelfs de onmenselijke mensenrechten van het kind. Zo is het ook. Wij kunnen ons geweten er niet mee sussen dat het recht van het kind voldoende gewaarborgd zou zijn met die buitengewoon zwakke wet op de Stichting donorgegevens.

De **voorzitter**: Dank u wel, mevrouw Pessers. Ik geef snel het woord aan mevrouw Vonk.

Mevrouw **Vonk**: Hartelijk dank voor de eervolle uitnodiging. Ik ben familierechtwetenschapper, familierechtjurist. Ik spreek op grond van de huidige situatie en ga daarbij met name uit van het wetsvoorstel zoals het er ligt. Ik weet dat er allerlei andere zeer mooie constructies zijn te bedenken. Daar moeten wij zeker eens over na gaan denken, maar op dit moment hebben wij het over dit wetsvoorstel. Sinds 2001 hebben wij het over het inpassen van kinderen in lesbische relaties want die kinderen groeien daarin op. Ik vraag mij af of wij de tijd hebben om heel lang na te denken voordat wij daar een beslissing over nemen. Dat valt ook onder het idee van de procreatieve verantwoordelijkheid zoals ik in mijn proefschrift heb beschreven. Het betreft de beslissing van twee vrouwen voordat ze een kind krijgen via een donor. Die verantwoordelijkheid moet ook genomen worden. De duomoeder die mede die beslissing neemt, moet verantwoordelijk worden gehouden. Dat kan nu niet via het adoptierecht, want daarin moet zij alsnog een wilsbesluit nemen. Via het afstammingsrecht kan het wel. Vanuit het kind gezien vind ik dat het grote voordeel van het regelen via het afstammingsrecht.

Uit onderzoek blijkt dat het voor kinderen belangrijk is dat hun gezin wordt erkend. Dat geldt natuurlijk voor de moeders, maar ook voor de vader voor zover die bekend is. Het is voor een kind belangrijk dat het te weten kan komen wie de onbekende vader is. Het wetsvoorstel doet recht aan het recht op gelijke behandeling van kinderen. Het probeert dit te regelen door de duomoeder ongeveer dezelfde positie te geven als de mannelijke instemmende levensgezel die nu al in het afstammingsrecht aanwezig is. De regeling is niet helemaal gelijk gemaakt om ook als drie ouders besluiten een kind te krijgen – twee wensmoeders en een bekende vader die samen het kind op willen voeden – de ruimte te bieden om onderling het ouderschap te verdelen. In zo'n geval krijgen bijvoorbeeld de moeders beiden het gezag en worden de geboortemoeder en de bekende donor beiden juridisch ouder. Die mogelijkheid wordt hier, zeker als vrouwen getrouwd zijn, opengelaten. Bij getrouwde vrouwen die gebruikmaken van een onbekende donor worden beide vrouwen gelijk juridisch moeder. Het kind kan later de gegevens van de donor opvragen. Hebben zij gebruikgemaakt van een bekende donor, dan kan het kind worden erkend. De duomoeder kan na de wijziging van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer zowel met toestemming van de moeder erkennen als vervangende toestemming aan de rechter vragen. Dit geldt ook voor de biologische vader van het kind die family life heeft. Hij kan het kind erkennen met toestemming van de moeder. Dat kon sowieso al, maar hij kan ook vervangende toestemming aan de rechter vragen.

Die gaat ook gelden voor de mannelijke instemmende levensgezel. Daarmee is het wetsvoorstel niet alleen van belang voor twee vrouwen die samen kinderen hebben, maar ook voor heteroparen die gebruikmaken van voortplanting via donorzaad. Ook de man die daarmee instemt en niet met de moeder getrouwd is, kan zonder toestemming van de moeder erkennen, mocht dat noodzakelijk zijn, bijvoorbeeld omdat hij het kind heeft gewild. Hij heeft toestemming gegeven voor het ontstaan van het kind.

Het seksneutraal maken van de erkenning levert ook iets op voor homovaders. Als een van de vaders een kind heeft geadopteerd, bijvoorbeeld uit de Verenigde Staten en de enige ouder is geworden, kan hij, als het wetsvoorstel wordt aangenomen, toestemming geven aan zijn mannelijke partner tot erkenning en is de partneradoptieprocedure niet meer nodig. Het is een kleine stap vooruit, maar in die zin zit er ook iets in voor kinderen van homovaders.

Zoals ik al zei, kan de duomoeder ouder worden door adoptie. Voor het kind heeft een regeling via het afstammingsrecht voordelen. Het kind heeft meer autonomie in het afstammingsrecht. Het kan het moederschap

laten vaststellen en het kan moederschap ontkennen. Het heeft meer invloed op de manier waarop het ouderschap, als het groter is, eruit komt te zien.

Zelf vind ik het volgende belangrijk in verband met de instemmende mannelijke levensgezel. Het ene kind heeft een vader en een moeder waarvan de vader niet de biologische vader is omdat er gebruik is gemaakt van donorzaad. Het andere kind heeft twee moeders. De duomoeder is ook niet de biologische moeder. Wat is nu het wezenlijke onderscheid tussen die twee situaties? Eigenlijk alleen maar dat de ene niet-biologische ouder een man is en de andere een vrouw. Is dat nu echt voldoende om kinderen in die situatie niet gelijk te behandelen? In het ene geval had de man de biologische vader kunnen zijn. Dat is de fictie in het afstammingsrecht. Een vrouw kan nu eenmaal geen biologische vader zijn.

Wat steeds terugkomt in de discussie is dat een grote verantwoordelijkheid rust op ouders om kinderen te vertellen van wie zij afstammen. Ik ben het op dat punt helemaal eens met mevrouw Pessers. De ouders zijn verantwoordelijk om de desbetreffende gegevens beschikbaar te hebben voor kinderen. Heel veel ouders zullen zich bewust zijn van die verantwoordelijkheid, maar sommige wellicht minder. Een kind weet dat het niet van twee vrouwen kan afstammen. Er is altijd ergens een biologische vader. Dat is een groot voordeel ten opzichte van kinderen die bij een man en een vrouw opgroeien. Wij zien dat paren naar allerlei landen gaan om genetisch materiaal te kopen zonder de kinderen vervolgens te vertellen dat zij niet van de vader afstammen. Zij gaan ervan uit dat de kinderen er niet achter zullen komen. Soms wordt het wel verteld, maar kinderen kunnen het niet zonder meer weten.

Artsen zijn verplicht om te registreren wie de donor is bij kinderen die verwekt worden in een kliniek. Als de kinderen 16 jaar zijn, hebben zij toegang tot die gegevens. Voor kinderen die door een bekende donor worden verwekt, ligt de verantwoordelijkheid om het te vertellen bij de moeder en de donor. Als de donor een rol speelt in het leven van het kind is het natuurlijk duidelijk, maar als dat niet het geval is, is dat lastiger. Het wetsvoorstel bevat hier geen extra regeling voor. Dat is een punt van zorg, maar dat geldt voor alle relaties. Ouders zijn niet verplicht om kinderen te vertellen dat zij niet van de twee ouders afstammen. Ik denk ook niet dat je dit in het wetsvoorstel verplicht kan stellen, maar ik kan mij wel voorstellen dat de overheid wil stimuleren dat kinderen dit gemakkelijk te weten kunnen komen. Je kunt bijvoorbeeld moeders de gelegenheid geven om de biologische vader op de geboorteakte te vermelden.

Er is gevraagd of het noodzakelijk is om dit via het afstammingsrecht te regelen en of dit niet via het gezagsrecht kan. Daarbij is ook gevraagd of je daar ook de nationaliteit of erfrechtelijke gevolgen aan kan koppelen. Die discussie is eerder gevoerd. Ik wil nogmaals benadrukken dat het afstammingsrecht meer doet dan alleen de rechtsgevolgen regelen. Dat zijn belangrijke zaken, maar het afstammingsrecht plaatst het kind ook in een gezin. Het geeft het een moeder, een vader, opa's, oma's, broertjes, zusjes, neefjes en nichtjes. Het geeft ook gelijkheid binnen het gezin voor die kinderen. Het is meer dan dat. Bovendien houdt het ouderlijk gezag op met 18 jaar. Een groot probleem met het eraan koppelen van een erfrechtelijk gevolg ontstaat wanneer het kind boven de 18 jaar is. Hoe kan je dat nog terugkoppelen als het kind inmiddels 45 jaar is en de duomoeder is overleden? In Nederland is daar nog wel wat op te verzinnen, maar als de ouders al een tijdje in het buitenland wonen, hebben zij met een ander erfrechtelijk stelsel te maken. Dan is de kans groot dat het kind niets erft van de duomoeder.

Het is ook heel ingewikkeld om het nationaliteitsrecht op het gezag te baseren. Dat zijn te complexe manieren om de gesignaleerde problemen op te lossen. Het wetsvoorstel is niet zo ingewikkeld en mijns inziens is

het niet zo'n omvangrijke wijziging. De instemmende levensgezel bestaat al, alleen is het nu een man. Als dit doorgaat, kan het ook een vrouw zijn.

Mevrouw **Scholten** (D66): Dank voor de toelichting. Deze bijeenkomst voorbereidend en het wetsvoorstel lezend, krijg ik het gevoel dat wij staan voor de toetsing van een wetsvoorstel dat in feit een legpuzzel met heel veel stukjes is. Wij moeten nagaan of die stukjes in elkaar passen. Wij hopen enorm dat dit lukt, want wij willen niets liever dan dat wij vooruit kunnen met het familierecht en het afstammingsrecht. In de commissie hebben wij hierover vragen geformuleerd die de deskundigen voor een deel hebben beantwoord. Mevrouw Vonk heeft haar standpunt uiteengezet op haar weblog en in haar artikel in het Tijdschrift voor Familierecht. Zij constateerde dat het niet goed geregeld is voor wat betreft de afstammingsgegevens. Dat heeft zij zojuist toegelicht. Zij constateerde echter ook dat het een prima wetsvoorstel is, maar dat de toetsing door rechter van de gronden die aangevoerd moeten worden als zowel de meemoeder als de bekende donor het kind graag willen erkennen, nog niet goed geregeld is. Dan zit je in een spagaat. Hoe gaat de rechter daarmee om?

Mevrouw **Vonk**: Dat is een heel moeilijke vraag. Er zijn twee concurrerende verzoeken van de duomoeder en de bekende donor. Je kan ervoor kiezen dat de wetgever dan een keuze maakt. Zoals het nu geregeld is, komt dit bij de rechter terecht. Dan is het afwachten wat de rechter aan criteria ontwikkelt. De rechtspraak van het Europese Hof gaat natuurlijk over heel andere dingen, maar daarin speelt de sociale werkelijkheid een grote rol. Ik noem het voorbeeld van een kind dat opgroeit bij een juridische vader die niet de biologische vader is en de biologische vader wil aantasten. Het gaat dan om de vraag wie het kind daadwerkelijk opvoedt. Ik ga ervan uit dat die lijn wordt doorgetrokken. Ook in de rechtspraak zal uiteindelijk de sociale realiteit een grote rol spelen. Daar wordt dan het juridisch ouderschap aan gekoppeld.

De **voorzitter**: Dank u wel, mevrouw Vonk. Vanwege de tijd gaan wij snel door naar mevrouw Eusman.

Mevrouw **Eusman**: Hartelijk dank voor de uitnodiging om vanmorgen mijn visie te mogen geven op dit wetsvoorstel. Een advocaat staat gewoonlijk aan de andere kant van het wetgevingstraject. Het is zeer bijzonder om nu bij de voorbereiding van een wet betrokken te zijn. Het onderwerp van vandaag ligt mij na aan het hart. Al jarenlang sta ik homostellen en lesbische paren bij die het ouderschap van hen beiden juridisch willen regelen. Mijn juridische commentaar treft u aan bij de internetconsultatie. Vandaag krijgt u van mij wat meer de dagelijkse praktijk.

U vroeg mij naar de aantallen van de door mij gedane adoptieprocedures bij lesbische paren. Ik heb een staatje gegeven vanaf de invoering van de wet in 2001. Vanaf die datum heb ik een kleine zevenhonderd vrouwenparen uit heel Nederland bijgestaan. In die gevallen ging niet altijd om één kind maar ook om meer kinderen. Meer dan honderd vrouwen, toch een niet gering aantal, komen terug voor een volgend kind en eventueel nog een keer. Steeds opnieuw moet een adoptieprocedure worden gevolgd met alle kosten van dien. Voor uw gemak heb ik ook de landelijke cijfers erbij gezet voor zover die beschikbaar zijn.

Als je inzoomt op die cijfers en daarbij ook het Jaarverslag 2011 van de Stichting donorgegevens en het evaluatierapport over de Wet donorgegevens kunstmatige inseminatie dat een halfjaar geleden aan de Tweede Kamer is aangeboden, betreft, zie je een toenemend aantal vrouwen dat gebruikmaakt van een spermabank. Dat is dus anders dan mevrouw Pessers het ziet. De argumenten om te kiezen voor een dergelijke donor

staan ook in het evaluatierapport. Ik hoor ook wel eens wat, maar dat is niet meer dan dat. Men kiest niet voor een donor van de spermabank vanwege de lange wachttijd. Men kiest daar wel voor omdat men geen bemoeienis van een derde bij de opvoeding wil. Bovendien is het veilig omdat het sperma goed wordt gescreend.

Voor vrijwel alle vrouwen geldt dat het een pre is dat kinderen vanaf 16 jaar de identiteit van de donor kunnen achterhalen. Voor de invoering van de wet donorgegevens was dit maar zeer beperkt mogelijk. Er zijn nog geen kinderen van 16 jaar die op grond van de nieuwe wet kunnen vragen naar hun identiteit. Dat is ook een reden waarom dit nog niet zo goed loopt.

Mijn conclusie is dat niet het voorliggende wetsvoorstel de keuze voor wat heet onbekende donoren bevordert, maar mogelijk wel de wet uit 2004. Uit het evaluatierapport haal ik ook dat geschat wordt dat 40.000 kinderen via kunstmatige inseminatie met behulp van een donor zijn verwekt. Dat gaat terug tot de jaren vijftig van de vorige eeuw. We kunnen rustig zeggen dat het overgrote deel van die kinderen opgroeit in heterogezinnen. In al die gevallen kan de man het kind erkennen of is hij, als hij getrouwd is met de moeder, van rechtswege de juridische vader. De huidige wet dekt het juridisch ouderschap van de niet-biologische ouder. Het zijn nog maar zeer recente cijfers, maar je zou kunnen zeggen dat maximaal een kwart van de inseminaties via de spermabank verricht zijn bij lesbische moeders. De andere drie kwart gaan naar anderen, in het algemeen hetero's.

Wat is er tegen om op de vrouwelijke partner van de moeder niet deze wettelijke uitzondering van toepassing te verklaren? Het kind krijgt twee juridische ouders, de twee mensen die zeer bewust voor dit kind hebben gekozen, terwijl de biologische vader, in ieder geval tot het 16de jaar van het kind, buiten beeld is. Ik zie geen rechtvaardigheidsgrond voor het maken van dit onderscheid naar seksuele geaardheid van de ouders. Anders dan de hetero-ouders – mevrouw Vonk zei dat al – zullen lesbische moeders altijd hun kinderen moeten informeren over de wijze waarop zij verwekt zijn. De vraag daarnaar komt al vroeg op. De kinderen weten dan ook al snel uit de buik van welke mamma zij zijn gekomen. Ik heb twee onderzoeken meegestuurd. Zij wijzen uit dat er geen significante verschil worden gezien in het psychologisch welbevinden bij kinderen die zijn verwekt door een bekende of bij onbekende donor. Dit wetsvoorstel maakt het beantwoorden van vragen naar de ene helft van hun genen niet moeilijker. Het wetsvoorstel maakt wel dat de kinderen beter beschermd zijn doordat hun verzorgende ouders op eenvoudige wijze en zo snel mogelijk hun juridische ouders worden.

Meer dan de helft van de lesbische moeders kiest voor een bekende donor, vaak omdat dan het kind al op jonge leeftijd de donor kan leren kennen of omdat zij buiten het medische circuit willen blijven. Er zijn heel veel verschillende soorten donoren. Er zijn mannen die zeggen: ik heb mijn ding gedaan, veel geluk ermee en ik stuur wel een verhuiskaartje. Er zijn ook donoren die een deel van de zorg voor het kind op zich nemen. Die donoren noem ik vaders. Dan heb je ook nog alles wat daar tussen zit. In de meeste van mijn zaken heeft de donor een zeer beperkte rol in het leven van het kind. Hij komt af en toe op visite zodat het kind van jongs af aan weet wie hij is. Natuurlijk kan er een band ontstaan tussen donor en kind. Uit onderzoek naar rolmodellen komt naar voren dat kinderen de man van wie zij de helft van hun genen hebben, ervaren als donor, als lid van de extended family of als vader. Ook als de kinderen de donor als vader ervaren, komt hij meestal op de derde plaats in de rij na de verzorgende moeders. Het is goed voor kinderen dat zij juridisch zijn ingebed, niet alleen in het gezin waarin zij opgroeien, maar ook in de families van hun beide moeders. De opa's en oma's, de neefjes en nichtjes, de ooms en tantes zijn dan hun juridische familieleden. Opvallend vaak wordt door de dames gekozen voor de achternaam van de

niet-biologische moeder voor het kind. Zij voelen zich ook lid van die familie. Het is dan ook van belang dat zij ook erfrechtelijk op gelijke voet staan in de families van beide moeders. Dat neemt natuurlijk niet weg dat ook een donor vadergevoelens kan hebben voor een kind en dat het pijnlijk kan zijn dat hij dan geen juridische band met het kind kan krijgen. Het wetsvoorstel doet geen uitspraak over de vraag wie voorrang heeft bij concurrerende aanspraken van de donor of de tweede moeder. Mevrouw Vonk wees daar ook op. In mijn internetconsultatie heb ik dat ook aangegeven. Hoe moet de rechter daarmee omgaan? Uiteindelijk moet de biologische moeder toestemming geven, althans zolang het kind nog geen 16 jaar is. Een intentieverklaring, een ouderschapsplan zo u wilt, kan uitkomst bieden. Dan staat in ieder geval op papier hoe volwassenen ooit met het kinderverhaal zijn begonnen. Als de donor heeft gezegd dat hij weet dat hij niet de juridische vader van het kind wordt en vervolgens erkent de tweede moeder het kind, dan is er geen ruimte meer voor de donor om terug te komen op zijn eerdere beslissing. Hij kan dan niet zeggen: ik wil het kind toch erkennen, vernietig de erkenning door de tweede moeder maar, want zij is niet de genetische ouder en ik wel. In mijn praktijk heb ik geteld hoeveel zaken ik heb gedaan en nog doe waarbij een conflict tussen donor en moeders zo hoog opliep dat wij naar de rechter moesten. Dat waren er vijf. Ik ben gespecialiseerd in dit soort zaken en dat is echt heel erg weinig. Ik merk dat deze mensen pratend aan kinderen zijn begonnen en hun conflicten ook heel vaak pratend, buiten de rechter om, kunnen oplossen. Al die geschillen van gescheiden mensen die ook nog iets met elkaar moeten uitvechten over hun relatie zie je niet bij donoren en moeders. Dat vind ik zelf heel bemoedigend. U wilde nog iets weten over de adoptieprocedure. Ik heb een tijdschema gegeven. In de snelste zaken zijn wij meer dan een halfjaar verder voordat de tweede moeder ook als juridisch moeder op de geboorteakte van het kind is bijgeschreven. Soms is dat heel vervelend omdat het kind dan een andere naam krijgt, de naam van de tweede moeder, of omdat er een nationaliteit aan hangt. Ook andere landen erkennen onze adopties en dan willen de ouders ook graag een paspoort voor de tweede nationaliteit van het kind, maar dat duurt maar en dat duurt maar. Volgens het wetsvoorstel is de erkenning door de tweede moeder gratis en na een bezoekje aan de burgerlijke stand helemaal geregeld. In het afstammingsrecht zoals dat nu wettelijk is geregeld, bepalen de moeder en de mannelijke partner of het juridisch vaderschap in het belang is van het kind. Alleen bij de beoordeling of de moeder haar toestemming mocht onthouden aan de erkenning, dient de rechter het belang van het kind mee te wegen. Bij alle andere procedures in het afstammingsrecht is een dergelijke toets niet afzonderlijk in de wet opgenomen. Uiteraard is er de algemene toets dat de rechter altijd het belang van het kind moet bekijken, alleen in deze bepaling over de vervangende toestemming is het specifiek in het artikel opgenomen. In de praktijk van de adoptieprocedure gaat de rechter ervan uit dat als is voldaan aan alle wettelijk formaliteiten de adoptie ook in het belang is van het kind. Vandaar dat er geen zitting is en de zaak gewoon op het dossier wordt afgedaan. Een adoptieprocedure onder de huidige wet slaagt niet altijd, zelfs niet als alle volwassenen in de directe omgeving van het kind – de moeders en de donor – van mening zijn dat het het beste voor het kind is dat de tweede moeder de juridische ouder wordt. Dit zijn zaken waarin de donor een zekere bemoeienis heeft met het kind en de rechter tot het oordeel zal komen dat het kind, voor zover nu te voorzien is, van hem als vader nog iets te verwachten zou kunnen hebben. Zo staat het nu in artikel 227 van het BW. Die kinderen houden maar één juridische ouder, want het is niet de bedoeling dat van de donor en van de moeders dat hij de juridische vader wordt. Deze mensen – ik ken ze – zitten met smart op deze nieuwe wet te wachten.

Dan is er nog een heel ander terrein waarop de huidige adoptiewet niet toereikend blijkt te zijn. Vorige week donderdag ontving ik het volgende mailtje.

«Tot ons grote verdriet moeten wij melden dat ons kindje gisteren, nog ongeboren, is overleden. Wij voelen ons natuurlijk allebei moeder van ons dochtertje en willen dat ook graag officieel zijn. Hoe moeten wij nu een en ander regelen?» Het kindje was na een zwangerschap van 25 weken overleden en ik zou juist de adoptieprocedure opstarten.

Ik moest de cliënten melden dat het niet mogelijk is dat de tweede moeder wordt vermeld op de akte die voor dit kind wordt gemaakt bij de ambtenaar van de burgerlijke stand. Ook zal de adoptie niet worden uitgesproken – dat heb ik al eens doorgeprocedeerd – omdat, zo zegt de rechtbank, op grond van artikel 2 van Boek 1 een kind indien het dood ter wereld is gekomen, geacht wordt nooit te hebben bestaan. Bij een kind geboren uit een huwelijk uit een huwelijk van hetero's staan wel beide ouders op de akte. In dit geval kon dit niet en dat vertelde ik ook. Ik vroeg en kreeg toestemming om vandaag dit mailtje aan te halen en de reactie was: «Ik en met mij de biologische moeder vind het vreselijk dat ik nu niet als moeder wordt erkend, terwijl ik dat natuurlijk wel ben. Dat doet pijn.» Voor deze moeder en voor alle andere niet-biologische moeders en hun kinderen zou de invoering van deze wet een grote stap vooruit zijn.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Het was een heel helder verhaal, dank u wel. Zoals u in de vragen hebt kunnen lezen, is er nogal wat bezorgdheid dat door dit wetsvoorstel het aantal kinderen geboren uit anonieme donoren zal toenemen. U bent daar niet zo bang voor. Uit uw cijfers blijkt dat in 2009, toen de lichte adoptieprocedure is ingevoerd, dit een stijging van het aantal adoptie via anoniem donorschap tot gevolg had. Kunt u dat verklaren? U noemt een aantal factoren waarom moeders voor anoniem donorschap kiezen. Speelt de procedure om het ouderschap te krijgen daarbij een rol?

De **voorzitter**: Het is een vrij gecompliceerde vraag, maar ik vraag u toch om kort te antwoorden mevrouw Eusman.

Mevrouw **Eusman**: Ik ben geen wetenschapper en het zijn mijn eigen cijfers. Tot 1 januari 2009 was het nog niet mogelijk om voor de geboorte van een kind de adoptieprocedure te starten. De kinderen moeten al zijn geboren. Na inseminatie duurt het ook nog negen maanden voor kind geboren is en daarom zit er een vertraging in mijn cijfers. Ik heb de argumenten genoemd waarom vrouwen kiezen voor een anonieme donor. De rechtspraak over de positie van een donor en met name over de vraag of hij een ontvankelijk verzoek tot een omgangsregeling kan indienen, kan voor vrouwen ook een reden zijn om te kiezen voor een anoniem donorschap. Dit heeft eigenlijk geen betrekking op deze wet en op het versneld mogelijk maken van het juridisch ouderschap.

De **voorzitter**: Tot slot is het woord aan professor Vlaardingerbroek.

De heer **Vlaardingerbroek**: Voorzitter, dames en heren. Er is al veel gezegd en er is al veel gras voor mijn voeten weggemaaid. Toch wil ik nog een paar opmerkingen maken. Tijdens mijn colleges en ook in de stukken die ik schrijf, onderscheid ik juridisch, biologisch en sociaal ouderschap. In de meeste gevallen lopen die vormen van ouderschap samen. Ouders zijn met elkaar getrouwd, verwekken samen een kind en voeden dat ook samen op. Dan heb je de drie vormen van ouderschap allemaal samen. In dit geval hebben wij het over de vraag of je sociale ouders, mensen die een kind willen opvoeden, ook juridisch ouder moet maken. Wij hebben daar natuurlijk de mogelijkheid van adoptie voor. Dit wetsvoorstel maakt

het mogelijk om in ruimere mate aan die wens tegemoet te komen ook zonder een juridische procedure voor de rechter.

Tot 1998 was de fictie van vaderschap voor kinderen vrijwel onaan- tastbaar. Vaders konden dat wel aantasten, maar dan binnen een halfjaar na kennisname van de geboorte. Dit is allemaal verruimd op 1 april 1998 toen de nieuwe afstammingswetgeving in werking trad. Daardoor is het afstammingsrecht steeds meer in overeenstemming gebracht met de biologische werkelijkheid. Het biedt kinderen de mogelijkheid om het ouderschap aan te tasten als zij zien dat het ouderschap anders ligt dan zij dachten. Het ouderschap kan ook door moeders worden aangetast. Vanaf 1 april 1998 is de verruiming van het afstammingsrecht een belangrijke mogelijkheid geworden om de fictie van het vaderschap wat verder terug te dringen, hoewel die natuurlijk nog steeds bestaat. Dit wetsvoorstel maakt het mogelijk om in feitelijke situaties aan de wensen van mensen die samen kiezen voor hun kind, tegemoet te komen.

Ik moet zeggen dat ik in eerste instantie ook twijfelde of dit wel de beste weg was. Ik vroeg mij af of je dit niet via de erkenning zou moeten regelen of dat je adoptieregels zou moeten versoepelen. Er zit echter een slimme move in het wetsvoorstel en die is dat kinderen altijd de mogelijkheid hebben om als zij het niet eens zijn met de keuze van hun opvoeders, waaronder de biologische c.q. de juridische moeder en de duomoeder, die keuze aan te tasten. Daarvoor is het heel belangrijk dat het kind weet dat het geadopteerd is. Als de ouders twee moeders zijn, weet het dat ook. Het kind kan zelf op zoek. Het kan aan de ouders vragen wie de donor, wie de vader is. Als het 16 jaar is en echt een band met zijn biologische vader, kan het bij de Stichting donorgegevens nadere gegevens opvragen. Dan moet natuurlijk wel het moederschap worden aangetast. Voor het kind is dat een gegeven. Ik vind het een slimme move van de wetgever om daarmee aan de rechten van het kind tegemoet te komen.

Het zou zeer wenselijk zijn als op de geboorteakte staat dat het kind een andere vader of een vader heeft. Ik heb het dus ook over een paar van man en vrouw waarbij een kind via een donor wordt geboren. Dan is het bekend en kan het kind het ook weten. Het blijkt dat het voor veel kinderen, zeker als er sprake is van een medische problematiek, belangrijk is om te weten wie de genetische ouders zijn. Het is belangrijk dat het daar in ieder geval toegang tot heeft.

Iets anders is dat kinderen wanneer zij niet weten wie de ouders zijn, het risico lopen van een incestueuze relatie wat kan mogelijk kan leiden tot een kind met een ernstige ziekte. In Limburg loopt een donor rond die al zo'n honderd kinderen verwekt heeft. Als bekende donor wil hij ook als zodanig optreden. Een keer per jaar organiseert hij een feestje voor alle moeders en kinderen. Daarmee is in ieder geval bekend wie de vader is. Het is heel goed als kinderen dat weten.

Het kind krijgt de mogelijkheid van ontkenning van het ouderschap. Die heeft het natuurlijk al bij vaders die niet de biologische vader zijn. In de jurisprudentie zie je – dit wetsvoorstel laat dit onaangetast – dat de neiging is ontstaan om een levenslange ontkenningmogelijkheid te bieden. Kinderen komen soms pas op veel latere leeftijd tot de ontdekking dat zij het willen weten en het kan ook dat zij goed contact hebben gekregen met hun biologische ouder. Nu is het beperkt tot drie jaar na het meerderjarig worden. Uit de jurisprudentie van de afgelopen jaren blijkt dat ook 39- of 49-jarige mensen toch nog bij de rechter slagen bij het aanvragen van een ontkenningmogelijkheid. De rechter zegt nu: als er family live is en als de termijn geen enkel doel dient, zou je dat moeten kunnen aantasten.

Het begrip duomoeder of moeder is lastig. In de adoptiewetgeving hebben wij voor duomoeders nu de mogelijkheid om zich ouder te noemen. In de praktijk zijn zij natuurlijk moeder en treden natuurlijk ook als moeder op voor het kind, maar zij worden ouder genoemd. Dat maakt het in de praktijk lastig om de vraag te beantwoorden wie nu de echte

moeder van het kind is. Beiden voelen zich vaak de echte moeder. In sommige situaties is het zelfs mogelijk dat de wensmoeder een eikel geeft die vervolgens in de draagmoeder wordt geïmplementeerd. In dat geval kunnen beiden een kind van elkaar dragen. Dat gaat heel ver. In Nederland is dat nog niet zo gebruikelijk, maar in het buitenland kan het wel. Ik heb anderhalve week geleden op een congres gesproken over het duomoederschap en de vraag welke problemen dat zou kunnen geven en vooral welke oplossingen er geboden kunnen worden. Uit verschillende andere landen, zoals Canada en Engeland, werd gezegd dat men bezig is om de mogelijkheid te creëren om het juridisch ouderschap aan drie ouders te geven. In Canada heeft de rechter dat ook al toegestaan. Verder is gevraagd naar het voorbeeld van een vrouw die getrouwd is met een vrouw en die gebruikmaakt van een donor om een kind te krijgen. Men veronderstelt dat de meemoeder achter het net vist als de «baar-moeder» snel na de geboorte het kind laat erkennen door de donor. Dat gaat echter niet op, omdat je als gehuwde ouder geen toestemming kunt geven voor de erkenning van het kind dat uit je geboren wordt. Je mag niet met de erkenner trouwen op dat moment. Dat probleem is daarmee getackeld. Wellicht kunnen wij straks op de andere problemen ingaan, want ik zie dat mijn tijd om is.

De **voorzitter**: Dank u wel. Hans Franken zou u een nadere vraag stellen, maar in verband met de ontwikkelingen in deze Kamer is hij even weggeroepen naar zijn fractie. Kan ik iemand anders het woord geven voor een korte reactie of een nadere vraag? Ik zie dat mevrouw Quik naar voren komt.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik heb helaas het begin van het betoog van de heer Vlaardingerbroek moeten missen vanwege belangrijke andere zaken. Ik heb in mijn schriftelijke vragen gevraagd om toe te lichten waarom de RSJ het onmogelijk vond om een advies te geven. Was de heer Vlaardingerbroek toen lid van de RSJ?

De heer **Vlaardingerbroek**: Ik was toen lid van de RSJ.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Wilt u dat dan alsnog doen?

De heer **Vlaardingerbroek**: Ik was toen voorzitter van de sectie jeugd. Wij hebben daarover toen vrij veel gesproken, maar er lag te veel op het bordje om er op dat moment een uitgebreid advies aan te wijden. De sectie was op dat moment ook te verdeeld over de vraag «wat moeten wij nu doen?» om met een gedegen advies te kunnen komen. Dat was dus eigenlijk de achtergrond daarvan. Helaas.

De **voorzitter**: Dank u wel. Wij hebben mooie en goede inhoudelijke verhalen gehoord. De woordvoerders hebben daarop korte reacties gegeven. Ik ga graag over op het tweede deel van deze bijeenkomst en wil iedereen de mogelijkheid geven om nog vragen te stellen. We komen nu te spreken over het wetsvoorstel en het huidige afstammingsrecht. Ik verdeel het graag even naar onderwerpen. Eerst spreken wij over het wetsvoorstel en het huidige afstammingsrecht, daarna over de adoptie-procedure, vervolgens over de rechten van het kind en ten slotte over de hervorming van het familie- en afstammingsrecht. Ik realiseer mij heel goed dat de onderwerpen waarschijnlijk een beetje door elkaar zullen lopen, maar laten wij toch proberen om de lijn er een beetje in te houden. Wie kan ik het woord geven voor vragen aan degenen die een inleiding hebben gegeven?

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Voorzitter. Ik neem het eerste en het laatste onderdeel even samen. Ik heb verschillende genodigden horen

zeggen dat we moeten blijven nadenken en dat er nog wel andere wijzigingen denkbaar en wenselijk zijn. In dat verband is het drieouderschap een aantal keren langsgekomen. Bij de beoordeling van dit wetsvoorstel is voor ons de vraag relevant of wij daarop moeten gaan wachten. Kan het wetsvoorstel worden beschouwd als een stap op de goede weg of is het juist een belemmering? Misschien kunnen de genodigden daarop even heel kort reageren.

De **voorzitter**: U stelt uw vraag dus aan alle vier de inleiders.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Voorzitter. Mijn vraag sluit hier goed op aan. Ik heb de genodigden horen verwijzen naar inbreuken op het feit dat het biologisch ouderschap het juridisch ouderschap volgt. Dat is er immers al bij de instemmende levensgezel en binnen het huwelijk. Sinds het Marckx-arrest zijn wij echter helemaal teruggekomen van het uitgangspunt om dat kind zoveel mogelijk binnen dat huwelijk te persen. Er is veel meer nadruk gelegd op dat biologisch ouderschap. Nu borduren we weer voort op die oude situatie in plaats van voort te borduren op het Marckx-arrest waarbij de biologische verwantschap belangrijker is dan het kind dat binnen een huwelijk wordt geboren. Misschien kan dit worden meegenomen in de beantwoording van de vraag van mevrouw De Boer. Is dit wetsvoorstel weer een stap in de richting terug naar dat huwelijk waarin iedereen geperst moet worden? Ik kom dan toch weer terug bij die staatscommissie want dat punt houdt mij erg bezig. Mevrouw Vonk heeft ook gezegd dat er een staatscommissie moet komen. Dat hele familierecht rammelt aan alle kanten. Ik verzoek de genodigden om dat punt mee te nemen in de beantwoording.

De heer **Vlaardingerbroek**: Voorzitter. Om met de laatste vraag te beginnen: de wetgever heeft de afgelopen vijftien jaar een salamitactiek gevolgd. Elke keer is een klein partje van de wetgeving afgehaald. Ik heb vaak geschreven dat we gewoon eens heel fundamenteel zouden moeten nadenken over hoe boek I BW er in de toekomst uit zou moeten zien. De samenhang dreigt verloren te gaan. In relatie tot de sociale ouders, de ouders die een kind opvoeden, is het gezamenlijke gezag in het leven geroepen en de mogelijkheid om daaraan bepaalde rechtsgevolgen te koppelen, zoals het onderhoudsrecht en het naamrecht. Daardoor lijkt het haast alsof sociale ouders ook juridische ouders zijn. Binnenkort wordt de positie van de pleegouders versterkt. De wetgeving daarvoor treedt op 1 juli in werking. Het sociaal ouderschap staat dus sterk in de picture. Het is op zich echter maar een heel klein onderdeelje. Rechtsgevolgen zijn ook gekoppeld aan biologisch ouderschap of genetisch ouderschap. De Hoge Raad heeft dat gedaan in een aantal uitspraken. Ik denk dat het heel goed is om een commissie à la Wiarda heel fundamenteel te laten nadenken over de vraag: hoe zien familieverbanden er anno 2020 uit en waaraan moet de wetgeving voldoen om aan het begrip «family life», dat in artikel 8 EVRM is neergelegd, te voldoen? Ik ben er een groot voorstander van om dat heel fundamenteel ter discussie te stellen.

Op de VU is men op dit moment bezig met het onderzoek naar ouderschap voor meerdere ouders. Dat beperkt zich tot het gezag. De tendens, elders in de wereld en voor een deel ook in dit wetsvoorstel, is dat degenen die verantwoordelijkheid willen dragen voor een kind en verantwoordelijk zijn voor het op de wereld zetten van een kind, een vorm van zeggenschap moeten krijgen. Zij zouden een juridische band met het kind moeten krijgen, met daaraan gekoppeld rechten en plichten. Over de inhoud van die rechten en plichten zou heel fundamenteel nagedacht moeten worden.

In antwoord op de vraag van mevrouw De Boer zeg ik dat ik denk dat het nu kan. Dan zijn wij gewoon lekker bezig met het voortzetten van de

salamitactiek. Dan hebben wij in elk geval weer een stukje geregeld voor de mensen die op dit moment feitelijk behoefte hebben aan een regeling.

Mevrouw **Pessers**: Voorzitter. Je kunt het wel invoeren, dat is het punt niet, maar zo raakt het natuurlijk wel een beetje verbrokkeld. Dit wetsvoorstel, met de mogelijkheden die besproken zijn van het ontkennen en het vernietigen van het vaderschap, is gebaseerd op casuïstiek en casusposities, waarbij de rechter bepaalt hoe uiteindelijk de familierechtelijke verhoudingen liggen. Vroeger was het afstammingsrecht van openbare orde en werden statusposities toegekend op grond van het huwelijk. De principiële overgang van afstammingsrecht en oorspronkelijke statuspositie naar casuïstiek en casusposities heeft tot gevolg dat het afstammingsrecht een bouwpakket is geworden. Ik vind eigenlijk dat dat niet kan. De twee moeders trekken samen een stamboom op, de vader kan daarin contractueel worden opgenomen, of niet. Het kind wordt geboren, maar dan heeft men het toch liever anders en wordt de boom weer omgehakt. Ik heb het hier opgeschreven: «Is een stamboom eenmaal door de moeders en de donor in elkaar gezet, dan kan die vervolgens weer worden omgehakt. Het juridisch moederschap van de duomoeder kan ontkend worden door de duomoeder zelf, de biomoeder en het kind. Kunnen de moeders dat slechts onder bepaalde voorwaarden doen, het kind kan in alle gevallen het juridisch moederschap van zijn duomoeder ontkennen indien het, eenmaal meerderjarig, toch liever van zijn biologische vader afstamt. Deze mogelijkheid heeft het kind echter weer niet indien de duomoeder tevens de genetische moeder is omdat zij aan de biomoeder een eicel heeft gedoneerd.» Dit is aan mijn studenten heel moeilijk uit te leggen, maar dit is wel de materie waarin wij zitten. De casuïstiek is grillig, incoherent en inconsistent. Daarom moeten we naar mijn mening niet langer doorgaan met het leggen van het homoseksuele ouderschap op het procrustesbed van het heteroseksuele ouderschap. Die configuratie van het homoseksuele ouderschap moet niet in de mal gestopt worden van het heteroseksuele ouderschap. Zie de feiten onder ogen: heteroseksuele voortplanting en homoseksuele voortplanting, twee ouders en soms drie ouders. Regel het dienovereenkomstig. Dan zijn wij volgens mij van heel veel problemen af.

Bij consistente, coherente wetgeving is het ook weer mogelijk om statusposities toe te kennen aan het kind. Daarvoor is dat drieouderschap volgens mij beter. Dan is er niet meer die casuïstiek die zo onzeker is voor het kind. Het kind wordt niet meer onvoorwaardelijk ingevoegd maar voorwaardelijk, namelijk afhankelijk van de wil, en soms van de waan, van de biologische moeder, die almachtig is; ook dat is een probleem.

De **voorzitter**: Dank u wel. «Het afstammingsrecht is een bouwpakket geworden.» Dat is een mooie quote.

Mevrouw **Vonk**: Voorzitter. Ik ga allereerst in op de vraag van mevrouw De Boer. Ik denk zeker dat het wetsvoorstel zoals het er ligt kan worden ingevoerd omdat daarmee op een bepaalde manier niet een hele nieuwe figuur wordt ingevoerd. Wat vroeger alleen een man kon, kan een vrouw nu ook, maar die instemmende levensgezel zit er al in. Dat staat volgens mij niet in de weg van het verder nadenken over ouderschap. Nu wordt overal «drie ouders» geroepen maar daarmee zijn wij er echt nog niet. We moeten er echt over nadenken want er zijn genoeg kinderen die met vier ouders opgroeien: twee vaders en twee moeders. Wij moeten er echt ruim naar kijken. We hebben het niet alleen over het duomoederschap en het duovaderschap, maar ook over het draagmoederschap. Hoe gaan wij daarmee om? Hoe gaan wij om met situaties waarin een eicel gedoneerd is, een zaadcel gedoneerd is, een draagmoeder aan de orde is en twee wensouders? Dat is een heel brede discussie. Wij bespreken nu of de afstamming gebaseerd moet zijn op biologie. In elk geval moet gewaar-

borgd zijn dat er kennis is van die biologie. Wat is dan de rol van de afstamming daarin? Is dat het leveren van de biologische kennis of is dat het tegemoetkomen aan de status die het kind heeft in het leven? Dat is verantwoordelijkheid. Als wij dat kunnen loskoppelen en daarover kunnen nadenken, waarbij zowel de kennis wordt gewaarborgd als dat het kind een goede status krijgt binnen het gezin en in de maatschappij, wat ook voor erkenning belangrijk is, dan zijn dat echt dingen om over na te denken. Dat lijkt mij dus een heel goed idee.

De voorzitter: Begrijp ik goed dat u er voorstander van bent om positief te reageren op de stelling van mevrouw Quick, dat een staatscommissie nodig is?

Mevrouw **Vonk:** Dat lijkt mij heel goed. Daar ben ik voor.

Mevrouw **Eusman:** Ik denk dat wij niet moeten wachten tot we een overall view hebben van alle ontwikkelingen die nog gaan komen. Ik kan u vertellen dat ik al 25 jaar voorlichting geef aan vrouwenstellen en alles wat daarbij komt. Eerst ging het om twee vrouwen die een kind wilden. Vervolgens wilden heterovrouwen via een donor een kind. Daarna kwamen de co-ouders: twee vaders en twee moeders. Begin juni heb ik voorlichting gegeven bij Meer dan gewenst. Daar zat de zaal vol met homoseksuele mannen die met één moeder, meestal een heterovrouw, een kind wilden. Daar zit dus een enorme ontwikkeling in. De positie van de tweede vader verdient daarbij aandacht. Verder zijn er de draagmoeders; hetero-ouders laten hun embryootje groeien bij een andere vrouw omdat de biologische moeder, degene van wie de eicel is, niet zelf het kind kan dragen. Verder heb je de biologische wensouders en een draagmoeder waarmee het kind ook een bloedband heeft gekregen. Daar ligt dus nog heel veel in de ontwikkeling. Ik denk dat je voor deze kinderen en deze ouders niet moet wachten. We zitten met dat erfrecht en met een adoptieprocedure die ook niet helemaal gewenst is. Laten wij niet wachten en deze wet gewoon invoeren. De vraag of een staatscommissie moet worden ingesteld, laat ik graag aan u over.

De voorzitter: Dat is een makkelijke.

Mevrouw **Eusman:** Ik ben advocaat.

De voorzitter: Dat is heel makkelijk. Prof. Vlaardingebroek zegt dat het salamitactiek is waarbij telkens een stapje verder wordt gezet. Bovendien sluit het een het ander niet helemaal uit. Ik ben geen woordvoerder, maar we zouden het wetsvoorstel kunnen aannemen en tegelijkertijd ook de staatscommissie kunnen starten.

Mevrouw **Eusman:** Dat is prima. Ik schets alleen welke ontwikkelingen er nog komen en welke kinderen na nu geboren gaan worden in de komende tien jaar. Die staatscommissie is niet gelijk morgen klaar. Er gebeurt nogal wat op dit gebied.

De voorzitter: Dat wordt hier achter de tafel ook bevestigd. Een mer à boire.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Ik blijf hangen bij dat bouwpakket van mevrouw Pessers. Eigenlijk zegt iedereen: een staatscommissie is goed, maar laten wij vooral ook dit wetsvoorstel aannemen want de praktijk zit erop te wachten. Wij zijn hier verantwoordelijk voor de kwaliteit van wetgeving. Mij schiet door mijn hoofd dat wij straks wetgeving aannemen waarvan wij eigenlijk vinden dat het bouwpakket, het hele familierecht, nog ingewikkelder wordt dan het nu is. Moeten wij dat nu eigenlijk wel doen?

Moeten wij niet wachten op een coherent stelsel waarvan we allemaal vinden dat het goed is en duidelijk en waarmee de praktijk ook goed aan de slag kan? Met dat bouwpakket – ik heb het beeld van de IKEA voor me – wordt het alleen maar lastiger. Ik zou daarop toch nog graag een reactie willen.

De **voorzitter**: Weer van alle vier? Daarbij hanteer ik dan dezelfde volgorde. Ik begin dan weer bij prof. Vlaardingerbroek.

De heer **Vlaardingerbroek**: Een commissie à la Wiarda is daarmee meerdere jaren bezig. De huidige praktijk wordt niet geholpen met wetgeving die voor een deel tegemoetkomt aan datgene waaraan mensen behoefte hebben, namelijk een regeling van hun relatie en de relatie met het kind. Ik zou er dan toch voor pleiten om zowel een salamitactiek maar ook die staatscommissie te initiëren en te verzoeken om die te installeren om tegemoet te komen aan wensen uit de praktijk. Het is op zich geen slechte wetgeving. Het is een regeling die weer een stukje toevoegt, maar op zich kan het denk ik best.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik vind het tamelijk boud om te zeggen: het is op zich geen slechte wetgeving. Die vader wordt immers helemaal onder de tafel geveegd. Dat zit mij eerlijk gezegd behoorlijk dwars.

De heer **Vlaardingerbroek**: Ja, maar die vader is eigenlijk feitelijk al onder de tafel geveegd. Dat is in een heleboel andere situaties natuurlijk ook zo. In dit geval heeft de vader zelfs de mogelijkheid om te zeggen: ik wil toch. In de huidige situatie heeft de verwekker die mogelijkheid wel maar de donor niet. In dit wetsvoorstel staat die de mogelijkheid wel. Daarmee wordt al voor een stukje tegemoetgekomen aan een feit dat zich in de dagelijkse praktijk voordoet.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat is toch weer voortbouwen op de ontwikkelingen die het Marckx-arrest heeft proberen te keren. We bouwen toch nog steeds voort op «het huwelijk» als zijnde de opvattingen van voor het Marckx-arrest. We gaan niet mee in de Marckx-visie dat de biologische ouders belangrijker zijn dan de juridische regeltjes die wij met elkaar bedacht hebben.

Mevrouw **Duthler** (VVD): Nemen wij geen onomkeerbare stappen als wij dit wetsvoorstel aannemen? De heer Vlaardingerbroek vindt het een heel mooie move dat kinderen het juridisch ouderschap kunnen ontkennen. Ik vraag mij af of dat een heel mooie move is. Zou dat juridisch ouderschap niet juist iets moeten zijn dat altijd vaststaat? Als ik 20 jaar ben, kan ik de juridische ouder willen ontkennen, maar als ik 40 jaar ben, dan denk ik daar misschien toch weer anders over. Maar dan heb ik wel die stap gezet. Ik ben een beetje bang dat we een wet gaan aannemen waarin elementen zitten die misschien niet mooi zijn en dat bouwwerk ingewikkelder hebben gemaakt en straks een staatscommissie hebben die toch een net iets andere visie heeft op dat familierecht en dat ook straks zou willen organiseren. Ik blijf daarmee zitten. Kunt u mij daarbij helpen?

De heer **Vlaardingerbroek**: Nu staat de biologische vader voor een deel ook buitenspel. Als de vader een kind verwekt bij een vrouw die met een ander getrouwd is, dan heeft hij niet de mogelijkheid om dat kind te erkennen. Men zou kunnen denken: zou de vader die mogelijkheid niet ook moeten hebben?

Spermadonoren hebben eigenlijk geen mogelijkheid om zich te mengen in de relatie van twee vrouwen of van een vader en een moeder. In het wetsvoorstel wordt de mogelijkheid gecreëerd om via de weg van het kind of via de donor zelf de rechter erover te laten oordelen. Als het kind

wil weten wie zijn vader is, dan kan het vragen om ontkenning vaderschap. De donor die zegt «ik had toch duidelijk met jou afgesproken dat ik een rol zou spelen en nu zet jij mij buiten spel» heeft dan de mogelijkheid om dat via de rechter te laten lopen. Ik denk dat dit wetsvoorstel aardig tegemoetkomt aan de versterking van de positie van de vader, in dit geval de biologische vader. Niet de verwekker maar de biologische vader.

De **voorzitter**: Mevrouw Vonk zat te popelen om te reageren en inmiddels staat men ook ter rechterzijde te popelen. Nu eerst mevrouw Vonk.

Mevrouw **Vonk**: Er bestaan al veel rechtsfiguren. De niet-biologische vader kan het vaderschap ontkennen. Aan dergelijke punten is niet te tornen want dat zijn bepaalde rechten van het kind. Bij het kennen van je biologische afstamming hoort ook het in lijn kunnen brengen van je biologische afstamming met een juridische positie. Het Marckx-arrest was heel erg op moeders gericht. De lijn van het Europese Hof van het biologisch vaderschap is dat het sociale ouderschap prevaleert. Als een niet-biologische vader de juridische ouder is en hij ook de sociale ouder is, dan is dat door de biologische ouder moeilijk aan te tasten, ongeacht of het door erkenning of door het huwelijk is ontstaan. Uiteindelijk wordt het argument van het belang van het kind om in dat gezin op te groeien dan als valide argument gezien. Dat betekent niet dat alle landen het zo doen. Binnen de landen bestaat daarover verschil van mening. Over het algemeen is dat het uitgangspunt. Daarover zou de discussie moeten gaan. We hebben nu dat systeem en daar past dit wetsvoorstel in. Ik zie daarin niet heel nieuwe dingen, behalve dat wat een man kan dan ook door een vrouw zou kunnen worden gedaan. Dat is het fundamentele verschil. Aan het systeem op zich wordt niet zodanig getornd dat het niet alsnog veranderd kan worden, tenzij je niet wilt dat een systeem tot stand wordt gebracht waarin twee vrouwen via het afstammingsrecht moeder kunnen worden.

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan mevrouw Pessers want ik hoor nu ook weer het bed van Procrustes langskomen. Daarover kan zij vast wel wat zeggen.

Mevrouw **Pessers**: Men kan natuurlijk zeggen dat er met dit wetsvoorstel niet veel verandert en dat het slechts marginale wijzigingen bevat, maar in mijn ogen wordt uitgegaan van een verkeerde logica. Elke keer drijft men verder door. Het is beter om er fundamenteel naar te kijken juist vanuit het oogpunt van het bouw pakket dat aan het ontstaan is, mede door de ontkenningmogelijkheden voor het kind. De heer Vlaardingerbroek zegt: het is prachtig, want het kind kan dan alsnog een biologische betrekking opbouwen met zijn vader. Wat betekent dat echter in de praktijk? Het kind groeit op bij twee moeders, wordt ingevoegd in twee families, met twee grootmoeders van de zijden van beide moeders en neven en nichten. Wanneer het kind volwassen is, wordt die stamboom vervolgens omgehakt, met terugwerkende kracht. De grootmoeders zijn dan nooit de grootmoeders geweest van het kind van de duomoeder. De neven en nichten zijn dat dan ook niet. Dat valt ineens helemaal weg. Mag je dat kinderen én de familie van de duomoeder aandoen? Mag je het belang van het kind zo verkwanselen dat het in een oerwoud van familierechtelijke betrekkingen terecht komt? Laat in elk geval niet het kind zelf zijn eigen stamboom omhakken nadat de ouders die casuïstisch hebben opgetrokken. Dat is een kind namelijk niet aan te doen. Dat is ook helemaal in strijd met de strekking van het afstammingsrecht dat zekerheid behoort te bieden.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik stel graag een verduidelijkende vraag. Mevrouw Pessers zegt dat dan de situatie kan ontstaan dat een kind is opgegroeid met twee families en zomaar opeens de stamboom wordt omgehakt als het kind 40 jaar is. Dat zal iemand toch moeten doen?

Mevrouw **Pessers**: Het kind. Bij de rechter.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Ik vind het vrij problematisch om te zeggen dat de rechten van het volwassen kind beschermd moeten worden terwijl hij zelf de beslissing neemt om iets te doen.

Mevrouw **Pessers**: Als ik kijk naar de jurisprudentie, dan zijn er mensen die op hoge leeftijd nog getroebleerd zijn vanwege een onduidelijke en onzuivere afstamming. Uit de literatuur blijkt ook dat de identiteitsvraag en -problematiek niet alleen het jonge kind treffen. Die kan tot op hoge leeftijd bestaan en zelfs veel ernstiger worden, tot aan de wens tot het opgraven van het lijk van de vader aan toe, zo blijkt uit de jurisprudentie. Ik vind niet dat tegen een volwassene van 40 jaar te zeggen is: jou komt niet meer het recht toe om alsnog in een familierechtelijke betrekking met je biologische familie te treden en als je het wel doet en er komt ellende van – omdat grootouders, neven en andere verwanten van duomoederszijde dan met terugwerkende kracht wegvallen – dan is dat all up to you. Juist bij mensen van rond de 40 jaar komen er vaak problemen wegens een onzekere identiteit. Die problemen zouden voorkomen kunnen worden.

Mevrouw **Eusman**: Ik wil even terug naar het bouwpakket. Als er een goede handleiding is, en ik denk dat deze wet een goede handleiding is, dan is dat best in elkaar te knutselen. Dat betekent wel dat de moeders goede voorlichting moeten hebben, dat de donor goede voorlichting moet krijgen over waar hij aan begint. Dat is het belangrijkste. Een handleiding voor de burger om de wet uit te leggen kan geen kwaad. Dat afstammingsrecht is namelijk ingewikkeld.

Ik ben er minder pessimistisch over dat het heel slecht zou gaan met de kinderen die hieruit zijn voortgekomen. Ik geef toe dat kinderen maximaal 17 jaar zijn. Niets wijst erop dat zij allemaal naar de psychiater moeten om vervolgens een juridische band met hun biologische vader op te bouwen. Van adopties is ook een herziening en vernietiging te vragen. Ik heb dat wel eens met cliënten besproken. Ook al is er totaal geen band meer met de adoptief ouders, ook volwassen mensen vinden het ontzettend moeilijk om die band te doorbreken. Dat betekent dat het afstammingsrecht voor heel lange tijd, misschien wel een mensenleven lang, vaststaat. Ik zeg nog even iets over die donor. Er zijn veel donoren die er geen enkele behoefte aan hebben om een juridische band met een kind op te bouwen. Zij hebben hun eigen gezin. Hun kinderen zijn hun erfgenamen. Degenen die zij hebben willen helpen door hun zaad ter beschikking te stellen, zijn vooral de twee moeders. Die zitten in het erfrecht. Er is zeker behoefte aan om aan de donor de derde positie van juridisch ouder te geven. Ik zou het heel interessant vinden, maar daarop moet niet gewacht worden met dit wetsvoorstel.

Mevrouw **Beuving** (PvdA): Ik haak even aan op dat laatste punt. Achter de tafel leeft breed de behoefte dat dit principiëler wordt bezien, bijvoorbeeld door het instellen van een staatscommissie. Tegelijkertijd leeft vrij breed achter de tafel, met uitzondering van mevrouw Pessers, het gevoel dat het geen kwaad kan om dit wetsvoorstel ondertussen al in te voeren en dat dat voor deze groep ondertussen al wat soelaas kan bieden. Ik worstel echter met het feit dat het dan maar een heel beperkte groep is waaraan dan ondertussen wat soelaas wordt geboden. Dat zijn de moeders; de situatie waarin het kind geboren wordt in een huwelijk van twee vrouwen.

Voor al die andere situaties, die net ook voorbij zijn gekomen, met name de situatie van twee homoseksuele mannen die voor een kind zorgen, wordt ondertussen geen soelaas geboden. Die kunnen kennelijk wel wachten op wat in de toekomst mogelijk een staatscommissie zal brengen. Waarom kan dat nu net voor deze situatie van de lesbische stellen niet? Ik kijk nu naar de drie sprekers die het eigenlijk wel mooi vinden om dit plakje er nu bij te nemen.

De **voorzitter**: Ik ga maar weer het rijtje af. Mijnheer Vlaardingebroek, wilt u als eerste reageren?

De heer **Vlaardingebroek**: Het verschil tussen paren van twee mannen en twee vrouwen is natuurlijk dat bij twee vrouwen in de regel een van de vrouwen het kind baart. Bij twee mannen kan dat niet en dan is er de mogelijkheid van adoptie. Dat gebeurt ook. Er is dus voorzien in een oplossing. Voor twee vrouwen is er ook de mogelijkheid van adoptie. Dat kan je vrij simpel regelen met deze wetgeving. Een barende man kennen wij nog niet en misschien komt die mogelijk er ooit, maar je weet het niet.

De **voorzitter**: Er kan toch via het dna vastgesteld worden of het kind dat een draagmoeder heeft gebaard van het zaad van een van beide mannen afkomstig is? Bij de vrouw in een lesbische relatie kan het zijn dat het een eiceldonatie is met het zaad van een donor, dus dan weet je het nog niet zeker.

De heer **Vlaardingebroek**: Bij een stel van twee mannen is er altijd een vrouw die het kind gebaard heeft en die op grond van de huidige wetgeving de juridische moeder is. Dat moederschap moet je dan eerst af kunnen nemen omdat het ouderschap nog niet over drie ouders verdeeld kan worden. Je moet deze mannen eerst de mogelijkheid van adoptie geven omdat het moederschap van de draagmoeder niet ontkend kan worden.

De **voorzitter**: Ik laat het hier maar even bij. Het is heel interessant en je kunt er eindeloos over discussiëren. Het is heel goed dat een staatscommissie zich daarover gaat buigen. Ik zie dat mevrouw Vonk nog een reactie wil geven.

Mevrouw **Vonk**: Het grote verschil is inderdaad dat de geboortemoeder ook de juridische moeder is. Als je dat wilt wijzigen, komt ook het draagmoederschap aan de orde. Dat is een brede discussie die een veel fundamentele wijziging van het afstammingsrecht met zich brengt. Je moet dan op een bepaalde manier na de geboorte afstand van het moederschap kunnen doen. Dan moet in de wet opgenomen worden dat niet de geboortemoeder de juridische moeder is, maar de moeder die de eikel heeft geleverd of de man die het zaad heeft geleverd wordt de juridische vader. Dat is voor mijn gevoel een veel fundamentele discussie dan de huidige over twee moeders. De kinderen van twee vaders kunnen net zo min wachten op goede wetgeving. Uiteindelijk gaat het om de kinderen. Als men het erover eens is dat dit wetsvoorstel in het belang is van de kinderen, moet dat ook een van de belangrijkste overwegingen zijn bij een beslissing en niet de vraag of het afstammingsrecht een heel mooi huis is. Het gaat om de kinderen die in dat huis moeten wonen.

De **voorzitter**: Mevrouw Eusman, u werd ook aangesproken door mevrouw Beuving.

Mevrouw **Eusman**: Het huidige afstammingsrecht en dit wetsvoorstel liggen heel dicht bij elkaar. Het is een zeer kleine uitbreiding. Er zijn toch

behoorlijke aantallen kinderen en moeders die op die wet zitten te wachten. Het aantal stellen van twee mannen – ik heb er veel van in mijn praktijk – haalt het bij lange na niet bij het aantal stellen van twee vrouwen. In die zin is het ook een beetje de wet van het getal. Bij stellen van twee mannen is de praktijk nog in ontwikkeling. Wat moet met de heterowensouders? Dan kom je inderdaad veel meer in de richting van het draagmoederschap. Die discussie moet nog gevoerd worden en die zal leiden tot een heel andere voorbereiding voor wetgeving. Je moet de kinderen die er nu al zijn en hun moeders beschermen. Daarvoor moet je deze regeling invoeren.

De **voorzitter**: Heeft mevrouw Pessers nog een behoefte aan een reactie?

Mevrouw **Pessers**: Ja. Een staatscommissie is inderdaad nodig en niet alleen voor deze problemen. Er komen nog veel meer problemen op ons af. Ik adviseer u allen om de studie van het Rathenau Instituut te lezen getiteld: Nier te koop, baarmoeder te huur. Die studie gaat over het voortplantingstoerisme en de enorme baby-industrie die aan het ontstaan is. Wij hebben nu al problemen met kinderen geboren uit een Indiase draagmoeder. Die kinderen komen naar Nederland. Wat is hun nationaliteit? Zij zullen nooit weten wie hun moeder is. Er zijn donoren uit landen waar donoren niet geregistreerd worden. Die kinderen komen hier ook. Dat is geheel in strijd met onze wetgeving die bepaalt dat de vader bekend moet zijn. Onze wetgeving is te overrulen als je de omweg via het buitenland maakt. De voortplantingskliniek van het UMC haalt het zaad uit Denemarken en België. Volgens het UMC is het bekend van wie het zaad is, hoewel in die landen anonimiteit geldt. Daar moet de overheid veel dichter bovenop zitten opdat wij tenminste in Nederland nog een beetje fatsoenlijk met onze kinderen kunnen omgaan. Niet alleen het afstammingsrecht wordt in elkaar geknutseld, maar ook het kind met eicellen, zaadcellen en draagmoeders. Je kan erover fantaseren, maar lees u vooral het rapport van het Rathenau Instituut. Er is een miljardenindustrie ontstaan waarin de rechten van kinderen met voeten worden getreden. Het is een gitzwarte industrie. De wetgever zal zich vroeg of laat, als er kinderen naar Nederland komen, voor deze problemen gesteld zien. Ik wijs op de kunstmatige voortplanting, de industrie die daar omheen is ontstaan en de zich razend snel ontwikkelende technologie, zoals het ouderschap van ouder-ouders. Ik weet hoe makkelijk je aan kinderen kunt komen dankzij het wegschrappen van stamcellen van de hand van een man in een café gecombineerd met je eigen eicel. Binnen een paar jaar kan daar een kind uitkomen. Wij zullen ook het recht krijgen om niet voortgeplant te worden. Het is een zeer moeilijk probleemveld en het is mijn vak om het bij te houden. Het is allemaal haast science fiction. Sla de krant er maar op na. Die Zeit heeft er onlangs vier nummers aan gewijd. Er komt een immense problematiek op het niveau van voortplanting en ouderschap op ons af. Wij zullen de problemen overigens nooit voor kunnen zijn. Het is echter wel duidelijk dat het beter gereguleerd moet worden dan nu in het wetsvoorstel wordt gedaan. In het licht van de komende problemen moet je niet nu al zeggen: anonieme en commerciële donoren, jullie worden van staatswege gelegitimeerd, jullie worden niet aangesproken op jullie procreatieve verantwoordelijkheid, wij gaan ermee akkoord dat mannen tot hun zaad gereduceerd worden. Dat is de menselijke onwaardigheid van de man en dat is in strijd met het persoonlijkheidsbeginsel van ons recht. Dit zal doorwerken in de menselijke onwaardigheid van het kind. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind wil juist deze onwaardigheid voorkomen.

Mevrouw **Eusman**: In mijn inleiding heb ik al gezegd dat vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw al wordt geïnsemineerd met zaad van anonieme donoren. Ik begrijp niet zo goed wat die discussie doet in de

bespreking van dit wetsvoorstel. Die 40.000 kinderen zijn allang geboren, voornamelijk in heterogezinnen en ook nog een paar in lesbische families. Waarom de hetero's wel beschermen bij het afstammingsrecht en lesbische moeders en vooral hun kinderen niet?

Mevrouw **Pessers**: Het geldt ook voor hetero's. Vroeger was onvruchtbaarheid een noodlot in het leven van man en vrouw. Dan was er wel een arts of een student van die arts te vinden die zaad wilden leveren. Dat waren uitzonderingen en daar moet je als wetgever niet aankomen. Nu wordt het echter regel in het homoseksuele ouderschap. Door de toename van de technologische mogelijkheden komt het ook op veel grotere schaal voor in het heteroseksuele ouderschap. Bovendien wordt kunstmatige inseminatie gecommercialiseerd. De heer Van Gerven, Tweede Kamerlid van de SP, heeft jaren geleden al Kamervragen gesteld over Nederlandse websites waar mannen vrouwen of vrouwen mannen zoeken om samen een kind te maken. Out of the blue zijn ze bereid om samen te komen, zaad te leveren en een kind te maken onder het motto «we zien wel waar het schip strandt». De advertenties zijn in mijn ogen in strijd met wat de openbare orde met betrekking tot voortplanting zou moeten zijn. De normalisering van het insemineren is reden om er heel goed over na te denken. De schaal waarop is veel groter geworden dan in de jaren vijftig en zestig. Dat is mijn antwoord. Het geldt dus net zo goed voor hetero's.

De **voorzitter**: Mevrouw Scholten over een ander onderwerp?

Mevrouw **Scholten** (D66): Het is een technisch dingetje waar ik niet uitkom. Ik kwam dit tegen in de memorie van toelichting. Het heeft overigens ook te maken met het bouwpakket. In het wetsvoorstel is de mogelijkheid geboden dat niet alleen het kind, maar ook de biologische moeder en de duomoeder het moederschap kunnen ontkennen. Dan houdt mijn denkraam op. De biologische moeder is de moeder. Hoe kan zij haar moederschap ontkennen? De duomoeder heeft ingestemd met de verwekking door de bekende of de onbekende donor. Waarom zou zij het moederschap ontkennen? Wat zit hierachter? De toelichting geeft mij geen duidelijkheid. Misschien professor Vlaardingerbroek mij helpen.

De heer **Vlaardingerbroek**: Heel is eigenlijk heel eenvoudig het synchroniseren van de regelgeving die er nu is. Dit wordt nu mogelijk gemaakt voor lesbische ouders. Het is natuurlijk waar: een vrouw die een kind baart, zal niet haar eigen kind ontkennen. Dat is ook niet voorzien. Zij zal ook niet het moederschap van haar vriendin ontkennen. Daarvoor zijn andere mogelijkheden, zoals adoptie door een eventuele nieuwe partner. Het is puur een kwestie van synchronisatie. Ik zie geen andere reden.

Mevrouw **Scholten** (D66): U bedoelt synchronisatie van de vrouw-vrouwverhouding en vrouw-manverhouding.

De heer **Vlaardingerbroek**: Ja.

Mevrouw **Scholten** (D66): Dat ligt technisch toch iets anders, denk ik dan. Het zou ook een dode letter kunnen zijn in het wetsvoorstel.

De heer **Vlaardingerbroek**: Ik denk dat het weinig gebruikt zal worden. Ik kan ook geen voorbeeld bedenken van een situatie waarin dit wel zou kunnen.

Mevrouw **Scholten** (D66): Dat was mijn technische puntje.

De **voorzitter**: Ik zie dat mevrouw Quik nog een vraag wil stellen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik hoor verschillende deskundigen zeggen dat dit geen doorbraak is omdat het aansluit op wat wij al hebben. Volgens mij sluit het wel aan bij de instemmende levensgezel. Dat is de enige formule in ons huidige familierecht waarin is voorzien in een vorm van juridisch ouderschap, terwijl iedereen weet dat dit niet zo is. In alle andere gevallen is het volgens mij toch de bedoeling dat degene die het kind erkent, degene die met de moeder getrouwd is, de vader van het kind is. Dit is niet alleen de bedoeling, maar het gaat in 95% van de gevallen ook daadwerkelijk zo. Als het niet zo is, kan het teruggedraaid worden naar de biologische realiteit. Nu leggen wij vast dat iets wat biologisch niet kan, juridisch gelijk wordt gesteld aan biologisch ouderschap. Ik vind dat een fundamentele verandering. Ik vraag mij af of een van u ooit een procedure heeft gehad over de instemmende levensgezel. Dat is ooit in de wet gekomen, maar niemand heeft daar ooit iets mee gedaan. Dat is ook een dode letter. Ik zie niet in in hoeverre dit wetsvoorstel aansluit bij bestaande regelingen in het Burgerlijk Wetboek.

De **voorzitter**: Stelt u deze vraag aan alle deskundigen?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Behalve mevrouw Pessers, heb ik de deskundigen horen zeggen dat dit wetsvoorstel aansluit bij bestaande regelgeving en geen doorbraak is. Zij vinden dat het maar een klein stapje is en geen grote wijziging in het systeem van het personen- en familierecht.

De **voorzitter**: Behalve mevrouw Pessers, vraag ik de drie andere deskundigen om een korte reactie. We hebben het eigenlijk al gehad over de hervorming van het familie- en afstammingsrecht. De rechten van het kind zijn aan de orde gekomen bij alles wat wij bespreken. De adoptieprocedure als zodanig is nog niet apart aan de orde geweest. Ik zie dat daar nu geen behoefte aan is. Mevrouw Scholten moet nu dringend naar haar fractie en professor Franken is al naar zijn fractievergadering gegaan. Ik heb geschetst wat onze problemen zijn. Als u het mij niet kwalijk neemt, vraag ik u allen om kort te reageren op de vraag van mevrouw Quik en dat is dan tevens de afronding van deze bijeenkomst. Ik constateer dat verder niemand nog een zeer brandende kwestie wil aansnijden. Dan geef ik professor Vlaardingerbroek als eerste het woord.

De heer **Vlaardingerbroek**: Twee vrouwen hebben in het huidige recht de mogelijkheid van adoptie. Deze procedure leidt pas na de geboorte tot vaststelling van het ouderschap voor de moeder. Daar is veel geld mee gemoeid, maar de rechter toetst dat nauwelijks en wijst dat in de regel gewoon toe. Dit is een vereenvoudiging van de huidige adoptieprocedure, zij het zonder toetsing door de rechter.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik heb niks tegen de adoptieprocedure. Adoptie is voor kinderen traceerbaar. Die wordt in de kantlijn van de geboorteakte geregistreerd en dan kan je zien wie je vader was. Dat is totaal iets anders dan dit.

De heer **Vlaardingerbroek**: Als het kind binnen een huwelijk geboren wordt, heeft het de mogelijkheid om de vader te traceren via de donorregistratie.

De **voorzitter**: Wij hebben dit onderwerp al aan de orde gehad. Dit kan nogal lastig blijken te zijn. Het woord is aan mevrouw Vonk.

Mevrouw **Vonk**: De instemmende levensgezel komt op een paar plekken voor in de wetgeving, met name bij de gerechtelijke vaststelling. Waar die niet voorkomt, is binnen het huwelijk en daar gaat het nu om. Als een

man en een vrouw binnen huwelijk een kind krijgen met donorzaad is de man feitelijk de instemmende levensgezel. Als hij heeft ingestemd, kan hij zijn vaderschap zelf niet ontkennen. Daar is het een gelijkstelling mee, dus met de man binnen het huwelijk die toestemt in het verwekken van een kind bij zijn vrouw door donorzaad. Mevrouw Eusman heeft gezegd dat er inmiddels 40.000 kinderen via donoren zijn verwekt. Dat zijn er veel. Daarom wordt dit gelijkgesteld. Bij de erkenning gaan wij natuurlijk uit van de idee dat de biologische vader erkent. Als man en vrouw samenwonen en gebruikmaken van kunstmatige donorinseminatie heeft de erkennende niet-biologische vader in feite dezelfde positie als de vrouw. Ik heb ook geen zaken gezien van gerechtelijke vaststelling van de instemmende levensgezel. Je komt bijzondere zaken tegen van iemand die binnen huwelijk toch vader wordt, maar daar zitten dergelijke zaken niet bij.

Mevrouw **Eusman**: Mevrouw Quik heeft geen bezwaar tegen adoptie omdat de biologische ouders traceerbaar zijn. Toen de wet in 2009 werd ingevoerd, heb ik geprobeerd om de hele adoptieprocedure al afgerond te hebben voordat het kind geboren werd. Ik wilde de adoptie laten uitspreken en de beschikking onherroepelijk laten worden. Vrouwen komen soms echt heel vroeg bij mij. Ik werd daarin gesteund omdat de ambtenaren van de burgerlijke stand via cursussen de modellen al verspreid hadden voor de moeder-moederrelaties. Op de geboorteakte zie je dan de moeder. Net als bij een prenatale erkenning wordt er een aparte akte van erkenning toegevoegd. Dan worden op de geboorteakte de twee juridische ouders vermeld. Je kunt altijd zien uit welke moeder je bent geboren en welke moeder je heeft erkend. In een bestaand huwelijk kan je dat ook registreren. Het is een kwestie van de geboorteakte iets aan te passen. De ambtenaar van de burgerlijke stand had er in 2009 al geen enkele moeite mee om daar een modelletje voor te maken. Ook onder de huidige wet kan dit.

De **voorzitter**: Ik zie mevrouw Quik heel zorgelijk kijken. Ze krijgt nog gelegenheid voor een korte nadere vraag.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): In geval van, ik mag niet zeggen anoniem donorschap maar ik moet zeggen donorschap via de wet kunstmatige bevruchting enzovoorts, wordt de meemoeder van rechtswege moeder. Dan zie je niets aan de geboorteakte.

Mevrouw **Eusman**: Er moet aan de voorwaarde worden voldaan dat een verklaring wordt overgelegd van de Stichting donorgegevens. Die verklaring zou geregistreerd kunnen worden op de geboorteakte of daar kan een verwijzing naar worden opgenomen. Dan weet je het wel, want dat is voor het kind herleidbaar. Het is een zeer technische kwestie. Een ander probleem is dat vrouwen denken: ik ben getrouwd dus het is allemaal geregeld. Daarover moet goede voorlichting komen. Vrouwen vergeten om de verklaring van de Stichting donorgegevens te overleggen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat zouden wij dan nog moeten regelen. Dat is in dit wetsvoorstel niet geregeld.

Mevrouw **Eusman**: Het staat er wel degelijk in.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Dat het op de geboorteakte komt?

Mevrouw **Eusman**: Dat hoeft ook niet in de wet. Dat kan bij besluit.

De **voorzitter**: Wij zullen ons daar nader over beraden.

Mevrouw Pessers heeft geen behoefte aan een laatste bijdrage. Wij hebben buitengewoon kunnen profiteren van de deskundigheid van uw vieren om nog beter geïnformeerd naar dit wetsvoorstel te kijken. U begrijpt dat wij daar druk mee bezig zijn. Wij danken u allen buitengewoon hartelijk voor uw komst, voor uw toelichting en voor uw bereidheid om in discussie te gaan met de leden van de vaste commissie voor Veiligheid en Justitie. Wat er ook met dit wetsvoorstel gebeurt, ik heb geproefd dat het algemene gevoel is dat het verstandig is om een staatscommissie in het leven te roepen. There is more to it than meets the eye zou ik willen zeggen.

Wij hebben een kleine attentie voor u allen. Ik laat u straks achter in handen van de staf want ieder commissielid moet nu naar zijn of haar fractievergadering racen.

Sluiting 10.55 uur.